

Heinrich Stahli tekstide sõnastik

HEINRICH STAHLI

TEKSTIDE SÕNASTIK

Külli Habicht, Pille Penjam, Külli Prillop

Toimetaja:
Valve-Liivi Kingisepp

TARTU ÜLIKOOL
KIRJASTUS

Toetajad:
Tartu Ülikool (kirjastustoetus),
Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut,
Emakeele Selts

Riiklikud programmid „Eesti keel ja kultuurimälu“,
„Eesti keel ja kultuurimälu II“

Kaane kujundaja:
Kalle Paalits

Küljendaja:
Aive Maasalu

ISBN 978-9949-32-974-8 (trükis)
ISBN 978-9949-32-975-5 (pdf)

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

*Pühendatud
meie armsale õpetajale ja kolleegile
Valve-Liivi Kingisepale
tema 80. sünnipäeva puhul*

SISUKORD

Heinrich Stahli teosed ja nende sõnavara (<i>Küllü Habicht, Külli Prillop</i>)	9
Sõnastiku saamislugu	10
Heinrich Stahli elukäik ja teosed	11
Heinrich Stahli keelekasutuse, eeskätt sõnavara uuritusest	13
Heinrich Stahli eesti keele eripära	16
Heinrich Stahli koostatud saksa-eesti sõnastiku ja tema tekstide sõnavara võrdlus	18
Heinrich Stahli tekstide sõnastik arvudes	19
Kirjandus	22
Heinrich Stahli tekstide sõnastik (<i>Küllü Habicht, Pille Penjam, Külli Prillop</i>)	25
Juhend sõnastiku kasutajale	25
Lühendid	28
Sõnastik	29
Nimed	534
Loend <i>Vocabula</i> sõnadest, mida ei leidu tekstides	539

HEINRICH STAHLI TEOSSED JA
NENDE SÖNAVARA

I O V A I V V A.

Die Fünff Vvedt Wißs

Hauptstück vnser
Christlichen
Lere.

Pehstückit meddi pö-
kast ristit oppedus-
fest.

Das erste Hauptstück
ist die Lere vom Gesetze /
oder die zehen GÖt-
tes Gebote.

Se effimenne Peh-
stück onse oppedus fest Kes-
kuffest / eck nedet künne
Jummala Kes-
kut.

Das erste Gebot.

Se effimenne Kesck.

Du solt nicht. andere
Götter haben neben mir.

Eünnul ep peawat wäiset
Jummalat männo eddes
ollema.

Das ander Gebot.

Se edine Kesck.

Tu solt den Nahmen
GÖttes deines HERRen
nicht vnzüßlich führe: Den
GÖTTE der HERR wil den
nicht vngestrafset lassen /
der seinen Nahmen miß-
brauchet.

Einna ep peat Jummala
sünno Jßanda nimmi kura
assiat omma sub sisse wolkka.
Sest Jümal ep tahap tem-
ma nuhtlematta setma / ke
temma nimmi kurasst piu-
ckip.

Das

x

e

Sõnastiku saamislugu

Siinne sõnastik sisaldab ülevaadet Heinrich Stahl'i, 17. sajandi esimese poole olulisima ja mõjukaima autori sõnavarast ja vormikasutusest. Stahl'i on nimetatud eesti kirjakeele alusepanijaks, sest tema teosed kujundasid arusaama kiriklikust kirjakeelest ja jäid eeskujuks peaaegu 17. sajandi lõpuni, mil võeti kasutusele ühtlustatum kirjaviis (nn vana kirjaviis). Stahl'i võib nimetada eesti kirjakeele esimeseks reformijaks, sest ta on lisaks oma eeskujuandvatele teostele ka esimese praktilise keeleõpetuse autor. Niisiis on tegu eesti kirjakeele ajaloos ja kogu Eesti kultuuriloos väga silmapaistva isikuga, kelle sõnavarast seni süsteemne ülevaade puudus. Stahl'i teoste sõnastik on mõeldud nii sõnavara ajaloo uurijatele kui ka kõigile keelehuvilistele silmaringi avardamiseks. See pakub harukordse võimaluse heita pilk peaaegu 400 aasta tagusesse mõtte- ja mõistemaailma, mida ühe viljaka autori sõnavara peegeldab.

Sõnastiku materjal pärineb Stahl'i kahest säilinud mahukast eesti- ja saksakeelse rööp-tekstiga teosest, kirikukäsiraamatust „Hand- vnd Haußbuch für das Fürstenthumb Esthen In Liffland” I–IV 1632–1638 ja jutlustekogust „Leyen Spiegel” I–II 1641–1649. Sõnastiku koostamise esimeses etapis sisestati Stahl'i tekstid (koos saksakeelse rööp-tekstiga) arvutifailidena. Sisestamine toimus enamjaolt käsitsi, katseliselt on koos automaatse optilise märgituvastusega skannitud vaid „Hand- vnd Haußbuchi“ III osa. Teine etapp seisnes sisestuse korrektsuse kontrollimises ning kolmas etapp kõikide tekstisõnade poolautomaatses märgendamises Külli Prillopi koostatud sõnastikutarkvara Vakker abil. Märgendamise käigus vaadati iga tekstisõna lause kontekstis üle ning märgiti selle juurde tänapäevane märksõnakuju, sõnaliik, vorm, vajaduse korral tähendusseletus ning viide kuulumisest liitsõna või püsühendi koosseisu. Töö neljas etapp sisaldas juba

sõnastiku loomist, ühtlustamist ja toimetamist. Sõnastikku on lisatud tekstisõnade eri tähendusi ja sõnaliigiesinemusi ilmestavaid lausenäiteid koos saksa vastetega.

Sõnastik on Tartu Ülikooli vana kirjakeele töörühma pikaaegse kollektiivse töö tulemus: eeltööd ja koostamine on kestnud nüüdseks umbes 15 aastat, kui lugeda sõnastikutöö lähtepunktiks tekstide sisestamise algust aastal 2000. Tegelik eellugu on aga märksa pikem ja hõlmab tinglikult ka 1960.–1980. aastatel TÜ eesti keele õppetoolis põhiliselt üliõpilaste praktikatööna valminud Stahl'i tekstisõnade sedelkartoteeki, millel on praeguseks pigem museaalne väärtus ja mida siinse sõnastiku koostamisel enam lähtematerjalina ei kasutatakse. Stahl'i tekstide arvutitöötlusega on pika aja jooksul seotud olnud palju pühendunud üliõpilasi ja uurijaid. Suurema osa tekstidest sisestasid Urve Pirsu, Argo Mund, Maarika Keldt-Veski ja Reet Klettenberg. Sisestamise järel kontrollisid tekste Urve Pirsu ja Valve-Liivi Kingisepp. Tekstide lemmatiseerimisega on lisaks siinse sõnastiku koostajatele tegelnud ka Aune Esinurm ja Piia Taremaa. Sõnastikutöö nõustajaks ja lõpliku versiooni toimetajaks on olnud Valve-Liivi Kingisepp. Ainuüksi sõnastiku koostamine on kestnud kaheksa aastat. Sõnastiku autorite nimel olgu kõik eespool nimetatud head kolleegid ning praegused ja kunagised kaasteelised südamest tänatud.

Stahl'i tekstide sõnastik järgib TÜ vana kirjakeele töörühmas välja töötatud ja varemgi rakendatud autorisõnastike koostamise meetodikat (vt ka Habicht jt 2000; Kingisepp jt 2002; Prillop 2004), mille eeliseks on autori sõnavarakasutusest ammendava pildi andmine ning võimalus suhestada vanade tekstide sõnavara tänapäeva eesti keele leksikaalse süsteemiga. Sõnastiku ülesehituse üksikasju vt täpsemalt jaotisest „Juhend sõnastiku kasutajale“.

Heinrich Stahli elukäik ja teosed

Stahlil elukäigust ja tegevusest on meile ennekoike autori enese kirjapandu kaudu (teose “Hand- vnd Haußbuch” I ja eriti III osa sisesejuhatus) mõndagi teada ning ka ajaloo ja kultuuriloo seisukohalt on tema elukäiku ja karjääri põhjalikult käsitletud (vt nt Weiss 1938; Aarma 1990; Pahtma 1998a; Pahtma 1998b; Pahtma 2000; Raag 2003). Seni põhjalikum Stahlil elu ja loomingu ülevaade pärineb Piret Lotmani sulest, kelle monograafia üldistab seniste käsitletute tulemused ning lisab uusi seisukohti Stahlil tegevusest omas ajas, Rootsi kirikupoliitika ja ortodoksse luterluse ideede mõjuväljas (Lotman 2014).

Heinrich Stahl (perekonnanimi varieerub tema enese kasutuses ja hilisemas kirjanduses väga ulatuslikult: *Stahl, Stahll, Stall, Stal, Stahel, Stahell, Stahlius, Staelius, Stalius*) (vt ka Raag 2002) sündis 1600. aasta paiku Tallinnas Suure Gildi oldermanni pojana. Stahl õppis Tallinna rae stipendiumiga Tallinna linna- ehk triviaalkoolis, võimalik, et ka toomkoolis (vt Aarma 1990: 23). Hilisem Tallinna superintendent ja tollane Oleviste pastor magister Heinrich Vestring võttis noore Stahlil aastaks oma perekonda, et valmistada teda ülikoolistuudiumiks (Pahtma 2000: 8). 1617. aastal immatrikuleeruski Stahl Rostocki ülikooli filosoofiateaduskonda, mille ta lõpetas kahe aasta pärast magistrikraadiga, jätkates samas ülikoolis ka teoloogiaõpinguid. Alates 1621. aastast jätkas ta Tallinna rae stipendiumiga teoloogiaõpinguid Wittenbergi ülikoolis. 1623. aastal immatrikuleeriti Stahl juba Greifswaldi ülikooli, kuid pidi stipendiaadiaja lõppemise tõttu samal aastal naasma kodumaale, et asuda pastorikohuseid täitma Järva-Madise ja Peetri maakogudustes. 1627. aastal määrati Stahl Järvamaa praostiks ning 1633. aastal Kadrina kirikuõpetajaks ja peagi ka Virumaa praostiks (Pahtma 1998a; Pahtma 2000). Selline kiire ametialane tõus näitab Stahlil tähtsust kohalikus kirikuelus ning kõneleb kindlasti ka tema mitmekülgsest võimekusest ja suurest erialasest pühendumusest.

Alates 1638. aastast oli Stahl Eestimaa piiskopiks määratud Joachim Jheringi abiline, sest viimane hindas Stahlil kui eesti keeles kogenud andekat ja õpetatud meest (Pahtma 1998b: 61). Nad panid aluse Eestimaa talurahva katekismuseõpetusele ning regulaarsele eestikeelsete jutluste pidamisele Eesti maakirikutes. 1638. aastal pühitseti Stahl Tallinna toomkiriku ülemõpetajaks, mis tähendas ühtlasi konsistooriumi rektori, Toompea saksa koguduse õpetaja ning Harjumaa praosti kohustuste vastuvõtmist (Pahtma 1998b: 61). 1641. aastal määrati Stahl Ingerimaa kõrgeimaks vaimulikuks – superintendendiks – asukohaga Narvas (Recke-Napiersky 1832; EBL 1926–1929: 490; Pahtma 1998a). Seal sai Stahlil ülesandeks Ingerimaa konsistooriumi loomine ja praostide ametisse kinnitamine. Samal ajal pörkasid Stahlil püüdlused Ingerimaa kirikuvalu organiseerimisel ja valitsuse kavade realiseerimisel Narva rae ja kohaliku aadli vastuseisule. (Pahtma 1998a: 126–127; Lotman 2014) Stahlil kui superintendendi kompetentsi kuulus ka luterliku koolisüsteemi rajamine Ingerimaal. Ehkki valitsus tuli vastu Stahlil palvele Narva ja Neevanlinna triviaalkoolide ning mitmele poole mujale pedagoogiumide loomiseks, tekkisid Stahlil Narva raega vastuolud, mis kulmineerusid linnakooli ja Stahlil eestvõttel rajatud triviaalkooli liitmisega. (Pahtma 1998a: 127) Stahlil tegevus Narva kiriku- ja koolielu ülesehitamisel oli Rootsi riigi otsese mõju all ning alates 1640. aastate keskelt kirjutas ta enamjaolt rootsi keeles (Klöker 2014: 155).

Eestikeelsete raamatute väljaandmise eelduseks oli Stahlil oma aja kohta hea eesti keele oskus, mis pärines ilmselt juba kasvu-keskkonnas, Tallinna linnas tehtud tähelepanekutest ning täienes maakogudustes töötamise ajal. Stahlil tööd võisid hõlbustada tema ametieelkäijate ja kolleegide käsikirjalised tekstid, mida Stahl ilmselt kogus, ühtlustas ja täiendas. Tänu headele suhetele Rootsi keskvalitsuse esindajate ja Eestimaa kõrgemate võimukandjatega sai Stahl oma raamatute

trükkimiseks majanduslikku toetust ning kindlustas sel moel kindla positsiooni põhjaeestikeelse kirikukirjanduse väljaandmisel. (Aarma 1990; Pahtma 1998a: 128; Habicht 2001: 12; Klöcker 2014: 151, 156; Lotman 2014)

Oma esimese kirikuraamatu “Kurtze und einfältige Fragen die Grundstücke des Christenthumbs betreffend” (“Lühikesed ja lihtsad küsimused ristiusu põhiõpetuse kohta”) olevat Stahl välja andnud juba 1630. aastal (andmed pärinevad 1715. aastal ilmunud põhjaeestikeelse uue testamendi eessõnast), kuid sellest ei ole teada ühtki eksemplari (Recke-Napiersky 1832; EKR 2000: 62). Selle raamatu olemasolus on mõni uurija üleüldse kahelnud (vt Hurt 1865, Raag 2001). Mitmes eksemplaris on tänapäevani säilinud Stahlil neljaosaline kiriklik käsiraamat “Hand- vnd Haußbuch für das Fürstenthumb Esthen In Liffland” („Käsi- ja koduraamat Eesti vürst-konnale Liivimaal“) 1632–1638, mille I osa sisaldab Lutheri väikese katekismuse, II osa kirikulauluraamatu 144 riimimata lauluga, III osa kogu kirikuaasta evangeeliumid ja epistlid ning IV osa kiriklikud talitused ja palved. Stahlil teine olulisem teos on mahukas jutlusteramat “Leyen Spiegel” („Ilmikute peegel“) I–II 1641–1649, mille II, nn suveosa, on trükitis ilmunud lõpetamata kujul.

Stahlil kiriklikud teosed sisaldavad kokku 1780 lehekülge teksti, neist eestikeelset teksti hinnanguliselt umbes pool sellest mahust ehk umbes 900 lehekülge. See on 17. sajandi esimesest poolest säilinud mahukaim eestikeelne tekstikogu. Mõlemas raamatus on kõrvuti veergudesse paigutatud saksa- ja eestikeelne tekst ning mõeldud olid need teosed enne-koike eesti keelt puudulikult osanud vaimulikele, kelle ülesandeks oli kohalikele nende emakeeles jumalasõna kuulutada. Stahlil teosed põhinevad Rostocki ja Wittenbergi ülikoolis 17. sajandi esimesel veerandil aktsepteeritud teoloogilistel seisukohtadel. Põhirõhu aetas Stahl eetilise käitumise juurutamisele, s.t sotsiaalse distsipliini kujundamisele. (Lotman 2014: 202) Rööpteksti olemasolu võimaldab tänapäeval tollasest tõlketoodikast paremini aru saada ning

eesti tekstis võimalikke saksamõjulisi jooni jälgida.

Eesti keele grammatika kirjeldamisel on teedrajava tähtsusega Stahlil eesti keele käsiraamat “Anführung zu der Esthnischen Sprach” („Juhatus eesti keele juurde“) (1637), mis on esimene süstemaatiline eesti keele kirjeldus, sisaldades ühtlasi 101 lehekülge saksa-eesti sõnastikku. Seda teost tuleks vaadelda ja hinnata ennekoike 17. sajandi oludes ja tollase grammatikatraditsiooni taustal, mida on teinud nt Huno Rätsep (1987), ning „misjonilingvistika“ raamistikus, kus ladina grammatika polnud mitte “Prokrustese säng”, vaid ühtne võrdlusaluseks sobiv lähtesüsteem. (Lepajõe 1998: 295) Raamat esitab lihtsamat ja tavapärast sõnavara ning hädavajalikke tähelepanekuid grammatikast, millela eesti koguduste kirikuõpetajad hakkama ei saanud. Seega on tegu puhtrakendusliku raamatuga, keele teoreetiline kirjeldamine autorit ei huvitanud. (Lotman 2014: 180–181)

Stahl on ka rootsikeelse katekismuse “Förnufftennes Miölk” („Mõistuse piim“) (1644) autor. Ehkki seda teost ei ole peetud kultuurilooliselt võrreldavaks tema ülejäänud raamatutega ning see on ilmselt oma rariteetsuse tõttu Eesti uurijate vaateväljalt kõrvale jäänud (Lotman 2014: 173), on see siiski märkiks Stahlil keeleandelisusest ja pühendumusest luterliku õpetuse levitamisel. Nimetatud teose kirjutas Stahl Narva ja Ingerimaa superintendiks oleku ajal ning ilmselt sealsete õigusklike konverteerimisele kaasaitamiseks. Raamatu adressaadiks olid Ingerimaa õigusklikest põliselanikud ja see oli kavandatud vaimuliku abivahendiks teksti ettelugemisel. (Lotman 1995: 547; Lotman 2014: 173, 175)

Stahlil olulisust eesti varasemas kirjan- dusloos kinnitab ka 1641. aastal trükitud nn Jheringi aabitsa lugemiku-osa tuginemine Stahlil katekismusele (Aarma 1990: 25; Pahtma 1998b).

Stahl suri 1657. aasta juunis Narvas ja on suure tõenäosusega maetud Narva rootsi kirikusse, mis muudeti hiljem saksa Jaani kirikuks ja hävis Teises maailmasõjas. (Pahtma 1998a: 123–124)

A

A (1)

Kui ollen minna ni süddamelickult röhmus / eth münno ketck on se **A** ninck O / se algk-minne ninck se otz / temma sahp münd om̄ax kīhtussex / ülleswotma se Paradisi sisse / sest pexan minna ommat kehdt üchte / Amen / Amen ≈ Wie bin ich doch so hertzlich froh / daß mein Schatz ist das **A** vnd O / der Anfang vnd das Ende: Er wird mich noch zu / seinem Preiß / auffnehmen in das Paradeiß / deß kloppf ich in die Hände / Amen / Amen ≡ HHII, 109

* A (1)

aader *s* soon (4)

ninck wata / sihs lihckotasit nemmat hend / ninck tullit jelles üchte needt luhkontit / üx igkalic omma luh kallal / ninck minna negkin / ninck *wato / sihs kaswit **Adrit** ninck leeha nende pehle ≈ vnd sihe / es reget sich / vnd die Gebeine kamen wider zusammen / ein jegliches zu seinem Gebein. Vnd ich sahe / vnd sihe es wuchsen **Adern** vnd Fleisch darauff ≡ HHIV, 259

* Adrit **PIN** (3), Adride **PIG** (1)

aadler *s* kotkas (4)

Kussa agkas üx raip on / sehl kogkowat hend needt **Adlerit**. ≈ Wo aber ein Ahs ist / da samlen sich die **Adler**. ≡ HHII, 147

* Adlerit **PIN** (2), Adleri **SgG** (1), Adeler **SgN** (1)

aaloe *s* (1)

Sehlulli kahs Nicodemus / ke enne öhsel JEsusse jure tulnut olli / ninck töi Mirrit ninck **Aloit** segkamisse ligki sadda naila. ≈ Es kam aber auch Nicodemus / der vormahls bey der Nacht zu JEsu kommen war / vnd brachte Myrrhen vnd **Aloen** vntereinander / bey hundert Pfunden. ≡ HHIII, 243

* Aloit **PIN** (1)

aamen *int* (227)

Minna usckun se Pöha Waimo sisse / öhe Pöha risti Kircko / nende Pöhade koggodusse / pattude andix andmisse / üllestousmisse sesinnase münno Leahakhs / ninck öhe iggawesse ello / **Amen**. ≈ Ich gläube an den H. Geist / eine Heilige Christliche Kirche / die Gemeine der Heiligen / vergebung der Sünden / aufferstehung dieses

meines Fleisches / vnd ein ewiges Leben / **Amen**. ≡ HHII, 4

* Amen (226), Amē (1)

aare → **kätk****aasta** *s* (79)

Kihtus ninck auw olckut Jummalal üllewel / ke meile andis omma aino poja / sest röhmustap hēdes nende englīde koggodus / ninck laulwat meile sedda öhex uhex **ahstax**. ≈ Lob Ehr sey Gott im höchsten Thron / der vns schenckt seinen einigen Sohn / deß frewet sich der Engel schaar / vnd singen vns solchs zum newen **Jahr**. ≡ HHII, 9

* ahstax **SgP/PIN?** (32), ahsta **SgN/SgG** (26), ahst **SgN** (7), ahstal **Ad** (7), ahstade **PIG** (3), ahstax **TrI** (3), *astap **SgP** (1)

aastane *adj* (1)

- **kaheaastane** (1) Kus Herodes nūhdt moists / eth teṁa neist tarckast pettetut olli / sai temma wehka weehasex / ninck leckitis / ninck lasckis keick lapset Bethlehēms / ninck keicke nende raja pehl tapma / ke ollit **kahe ahstaset** / ninck nohrembat ≈ Da Herodes nun sahe / das er von den Weisen betrogen war / ward er sehr zornig / Vnd schicket aus / vnd lies alle Kinder zu Bethlehem tödten / vnd an jhren gantzen Grentzen / die da **zwey jätig** vnd drunter waren ≡ HHIII, 164

* ahstaset **PIN** (1)

abba aramea keeles: isa! (12)

Eth teije agkas lapsset ollete / on Juṁal leckitanut omma poja waimo teije süddamede sisse / se kissendap / **Abba** armas Jssa. ≈ Weil jhr denn Kinder seydt / hat Gott gesandt den Geist seines Sohns in ewre Herten / der schreyet / **Abba** lieber Vatter. ≡ HHIII, 15

* Abba (12)

abi *s* (359)

Sedda peap meile kahs sündima; peame semperast seepehle lohtma / ommat süddamet se kahs kinnitama / ninck hendes Jumjala **abbist** röhmustama. ≈ Solches sol vns auch wiederfahren; sollen deßhalben darauff trawen / vnserer Herten damit stärcken / vnd vns der **Hülffe** Gottes frewen. ≡ LSI, 16

* abbi **SgN/SgG/SgP?** (310), abbix **TrI** (47), abbist **EI** (2)

→ **elu** • abielu; **hüüdma** • abi(ks) hüüdma; **kaasa** • abikaasa; **kutsuma 1** • abiks kutsuma; **mees** • abimees; **naine** • abinaine; **otsima** • abi otsima; **rahvas** • abirahvas; **seisus** • abieluseisus; **sõrmus** • abisõrmus; **tulema** • abiks tulema; **voodi** • abivoodi

ader *s* ⟨1⟩

Sest ke omma kehje **addra** pehle pannep / ninck wallatap tagkasi / se ep kölbap mitte Jummal rickusse. ≈ Dann wer seine Hand an den **Pflug** leget / vnd sihet zu rück / der ist nicht geschickt zum Reich GOTTES. ≡ LSI, 110

* **addra** *SgG* ⟨1⟩

aed *s* rohtaed; tara ⟨25⟩

Christus se Jssand **aida** siddes / kus temma pallunut olli / nedt Judalisset otis / sai neist kangkest kinni köitetut / nemmat wihsit temma se sundija ette / sehl sai temma pitzatut / ninck krönitut / sex surmax hucka pantut. ≈ Christus der HERR im **Gartē** / da er gebetet ha *:/*: der Jüden thet er warten / von jhn gebunden hart / sie führten jhn zum Richter dar / gegeisselt vnd gekrönet / zum Todt verurtheilt wardt. ≡ HHII, 28 ■ Ninck se Jssand laus se sullase wasto: Minne welja nende mahnteede pehle / ninck nende **ajade** ehre / ninck haja nende pehle / kunni neñat seije sisse tullewat / eth münno kodka töis sahp. ≈ Vnd der HERR sprach zu dem Knechte. Gehe aus auff die Lädstrassen / vnd an die **Zäune** / vnd nötige sie herein zukommen / auff das mein Hauß voll werde. ≡ HHIII, 95

- **paradiisiaed** ⟨5⟩ Se körgkusse perrast on se kurrat taiwast / meije essimisset wannambat **Paradisi aidast** / Nebucadnezar ommast Kunninglickust rickusset welja lückatut. ≈ Wegen hoffart ist der Teuffel auß dem Himmel / vnsere erste Eltern auß dem **Paradeis** / Nebucadnezar auß seinem Königreich verstossen. ≡ LSI, 49
- **kirikuaed** kalmistu ⟨2⟩ Ep kahs Kirckulle tulla / echk wanna kombe perrast / issi hend noitada / ninck muh Rahwa wallatada / echk aja wiwitusse perrast / eth ep temmal se pehw Koddo üpris igkaw on / echk omma asjade perrast / **Kircko aidal** kaupelda / ridelda / johda / rajat jagkeda / echk muhdt asjat hajada ≈ Auch nicht zur Kirchen koñen / entweder auß Gewonheit / sich selbst zu zeigē / vñ andere zubeschawen / oder für die lange weile / das jhm die Zeit zu Hause nicht

lang werde / oder wegen seiner Geschefften / auffm **Kirchhofe** Kauffenschaft zu treiben / zu zancken / zu sauffen / Grentze zu entscheiden / oder andere Gescheffte zu verrichten ≡ LSI, 600

* **ajade** *PIG* ⟨7⟩, **aida** *SgG/SgP?* ⟨7⟩, **aid** *SgN* ⟨4⟩, **aidast** *EI* ⟨3⟩, **aja** *SgG* ⟨2⟩, **aidat** *PIN* ⟨1⟩, **aidal** *Ad* ⟨1⟩

aeg *s* ⟨780⟩

Keickede silmat O Jssand / paimendawat sünno pehl / ninck sinna añat neil nende Rogka ommal **ajal** siña awwat ülles ommat heldet ninck rochket Keddēt / ninck teutat keick / mea sehl ellap heh meele kahs. ≈ ALLer Augen warten auff dich HERR / vnd du gibest jhnen jhre Speise zu seiner **zeit** / du thust deine milde Hand auff / vnd settigest / alles was lebet / mit wollgefallen. ≡ HHI, 29

- **öhtusöömaaeg** ⟨59⟩ Sel sammal kombel wottis temma kahs se Karricka / perrast **öchtosömen aja** / tennas / ninck andis neile sedda / ninck pajatis: ≈ Desselbigen gleichen nam er auch den Kelch / nach dem **Abendmahl** / dancket / vnd gab jhnen den / vnd sprach: ≡ HHI, 45
- **eluaeg** ⟨20⟩ On teile agkas tut / Jummal tahap teile mitte teije tarwedusse andma / ninck monne ahsta jergkest / Ja keick teije **Ello aigkal** waisusse kahs nuchtlema / sihs wotket hehx / mea temma teile annap / sest se on üx suhr kaswo / ke Jummal kartlick / ninck rahwul on ≈ Daucht euch aber / GOTT wölle euch ewer Notturfft nicht geben / vnd viel Jahr nach ein ander / Ja die ganze **Zeit ewres Lebens** mit Armuth züchtigen / so nemmet für Lieb / was er euch gibet / dann es ist ein grosser Gewin / wer Gottschlig ist ≡ LSI, 301
- **kallis aeg** näljaaeg ⟨15⟩ Joseph sai mühtut / wöhra mah sisse wihtut / ninck wihmatti wangkitohrni heitetut / sedda keick olli temmal üx suhr Rist / kes ollis eales uscknut / eth temma lebbi sesamma öhex suhrex Jssandax sahma / ninck **kallil ajal** Jssa ninck Wennat toitma piddi? ≈ Joseph ward verkaufft / in fremde Lande geführet / vnd entlich ins gesengnüs geworffen / das alles war jhm ein grosses Creutz / wer hette jemahls gegläubet / das er durch dasselbe zum grossen Herren werden / vnd in der **thewrung** Vater vnd Brüder emereren solte? ≡ LSI, 143
- **söömaaeg** ⟨15⟩ Tahs leckitas teñna töiset sullaset welja / ninck laus / üttelket neil wöhral / wata / münno **söhmenaja** ollen

- minna walmistanut / münno herjat ninck sohtweixet ommat tappetut / ninck keick walmistut / tulckut pulmale. ≈ Abermal sandte er andere Knechte auß / vnd sprach: Saget den Gästen / Sihe / meine **Mahlzeit** habe ich bereitet / meine Ochsen vnd mein Mastvieh ist geschlachtet / vnd alles bereit / Kompt zur Hochzeit. ≡ HHIII, 134
- **ausöömaaeg** (4) Hoida münd armolickult / eth ep minna se Kurrati ninck keickede Erraneatutte kabs igkawesse Nelja ninck Janno Pörgkohaudas kannatan / erranis anna Jssalickult / eth minna se töise Ello sees sünno Röhmo-Lauwa pehl **Auwo-Söhmenaja** piddan ≈ Behüte mich gnädiglich / daß ich nicht mit dem Teuffel vnd allen Verfluchten ewigen Hunger vnd Durst in der Hellen leide / sondern gib Väterlich / daß ich in jenem Leben an deiner Frewden-Tafel **Ehren-Mahlzeit** halte ≡ LSII, 664
 - **armusöömaaeg** (3) Sehl ehs ep olle meile tarwis kartada / sest kus meije sihn se **Armo-söhmenaja** noudame / peame meije lebbi sesamma sex igkawessex Auwosöhmenajax piddatut ninck ülleßtötet sahma. ≈ Dafür haben wir vns nicht zubefahren / denn so wir vns allhie zu der **Gnaden mahlzeit** einstellen / sollen wir dadurch zum ewigen Ehrenmahl erhalten vnd erhaben werden. ≡ LSII, 654
 - **täniaega** *adv* seniajani, tänini (3) TÖhst / Töhst / minna ütlen teile / kus teije sedda Jssa middakit sahte palluma münno nimmi siddes / sihs saph temma teile sedda andma / **tenniaigka** ep ollete teije keddakit pallunut münno nimmi siddes. ≈ WARlich / Warlich / ich sage euch / So jhr den Vater etwas bitten werdet in meinem Namen / so wird ers euch geben. **Bißher** habet jhr nichts gebeten in meinem Namen. ≡ HHIII, 79
 - **ristiaeg** hädaaeg (3) Sünno tachtminne Jssand Jummal sündkut / mah pehl / ni kui Taiwa Rickus / anna meile kannatusse **risti ajal** / sünno meele kabs rahwul olla röhmo ninck murre sees / keela ninck tallita keick Leeha ninck Werre / kumb sünno meele wasto panep. ≈ Dein Will geschehe HERR GOTT zugleich / auff Erden wie im Himmelreich / gib vns Gedult in **Leidens Zeit** / gehorsam zu sein in Lieb vnnnd Leid / wehr vnd stewr allem Fleisch vnd Blut / das wider deinen Willen thut. ≡ LSI, 184
- * ajal *Ad* (397), aja *SgG* (154), aigka *SgN?*/*SgG*/*SgP/III* (81), aigk *SgN* (57), ajast *EI* (26), aick *SgN* (25), aigkal *Ad* (12), ajax *Tri* (11), aicka *SgG*/*SgP* (5), aigkast *EI* (3), ajat *PIN* (2), aija *SgG* (1), *aigki *SgP* (1), aigkat *PIN* (1), aig *SgN* (1), aial *Ad* (1), ahjast *EI* (1), ahja *SgG* (1)
- -aegu
- aegne** *adj* (1)
- **enneaegne** (1) Wihselt keickede jerrel on temma münnust / kudt öhest **enneaicksest** / nechtut ≈ Am letzten nach allem / ist er auch von mir / als einer **vnzeitigen** Geburt / gesehen worden. ≡ HHIII, 114
 - * aicksest *EI* (1)
- aegsasti** *adv* (6) 1. öigel ajal, varakult
On keddakil middakit se wasto pajatamist / se pajatakut **aicksaste** / ninck olckut perast waitd. ≈ Hat jemand etwas dawieder zu sprechen / der spreche **bey zeit** / vnd schweige hernachmahls ≡ HHI, 30
2. ajalikult
eth meije temma Pöha Sanna lebbi temma Armo usckome / ninck Pöhasst ellame / sihn **aigksast** / ninck sehl igkawest ≈ das wir seinem Heiligen Wort durch seine Gnade gläuben / vnd Göttlich leben / hier **Zeitlich** / vnnnd dort Ewiglich ≡ LSI, 323
- * aigksaste (3), aicksast (2), aicksaste (1)
- aegu** *modadv* (10)
- **ilmaaeugu** (9) Eth teid mitte kiusanut on se kiusaja / ninck meije töh **ilmaagkas** on. ≈ Auff daß nicht euch vielleicht versucht hätte der Versucher / vnd vnser Arbeit **vergeblich** würde. ≡ HHIV, 174
 - **seniaegu** (*proadv*) (1) **Senni aigkas** ella müño jures omma Armo kabs / kinnita münno Süddame omä Juñalicko Trohsti ≈ **Vnter deß** wohne mir bey mit deiner Gnade / stärcke mein Hertz mit deinem Göttlichen Trost ≡ LSI, 545
 - * aigkas (9), agkas (1)
- aegus** *adv* ajalikult (2)
Kus se Taiwane Jssa meile omma pöha Waimo añap / eth meije temma pöha Sanna / lebbi temma armo usckume / ninck pöhaste ellame / sihn **aickus** / ninck sehl iggawest. ≈ Wenn der Himlischer Vater vns seinen Heiligen Geist gibt / das wir seinem heiligen Worte durch seine Gnade gläuben / vnd Göttlich leben / hie **Zeitlich** / vnd dort Ewiglich. ≡ HHI, 18
- * aickus (1), aigkus (1)

aer s {1}

öhel Laiwal on üx tührimees / ninck **air** / kumbast temma sahtetaxe / eth temma öigkest johxep: Sel Kirckul on Christus / ke on se peh ommast kogkodussest / ninck Jummala Sanna / kumb on üx kühnal / meddi jallal. ≈ Ein Schiff hat einen Steurman / vnd **Rohr** / von welchen es regiret wird / das es recht lauffe: Die Kirche hat Christum / der da ist das Hautb seiner Kirchen / vnd das Wort GÖttes / welches ist vnser Füsse leuchte. ≡ LSI, 197

* air **SgN** {1}

aga *modadv, konj* {1637}

Temma ep woip / ninck ep tahap teid perralle jetta / lohtket **agkas** üxpeines temma pehle / seiskut kül teye wasto / ke igganes tahap ≈ Er kan vnd wil euch lassen nicht / setzt nur auff jhn ewr Zuversicht / es mögen euch viel fechten an / dem sey trotz / ders nicht lassen kan. ≡ HHII, 10 ■ Jummala Nimmi on kül issi hendessest Pöha: **Agkas** meije pallume se sinnase palwe sees / eth temma kahs meite jures Pöhitzetut sakut. ≈ GÖttes Nahme ist zwar an jhm selbst Heilig / **aber** wir bitten in diesem Gebet / das er auch bey vns Heilig werde. ≡ HHII, 17

* agkas {1636}, aggas {1}

agan s {1}

Agkas ninda ep ommat needt Juṃalakartmatta mitte / erranis kudt **hagkanat** / kumbat se tuhl errahajap. ≈ Aber so sind die Gottlosen nicht / sondern wie **Sprew** / die der Wind verstrewet. ≡ HHIV, 1

* hagkanat **PlN** {1}

ah *int* {17}

Se patt on meid wehka erraricknut / se kurrat waiwap *meed weel pehlekit ennamb / se ilm / ninck meddi leeha ninck werri / meid iggal ajal errapettap / sesinnase wilitzusse tunnet sinna üxpeines / **ach** wotta meid omma hole sisse. ≈ Die Sünd hat vns verderbet sehr / der Teuffel plagt vns noch viel mehr / die Welt auch vnser Fleisch vnd Blut / vns allezeit verführen thut / solch Elend kenstu / HERR / allein / **Ach** laß vns dir befohlen seyn. ≡ HHII, 75 ■ Herodesse meele se Könne pahandis / temma leckitis welja omät kescket / **ach** kui suhre Kawwala pettusse / löidis teṃa wasto Jesü Christ ≈ Herodes die red gar sehr verdroß / aussandt er seine Botten / **Ey** wie gar ein falsche list erdacht er wider Jesum Christ ≡ HHII, 13

* ach {17}

ahastalikult *adv* hirmunult, kartlikult {1}

Jssand / kus willitzus sehl on / sihs otzitaxe sinna / kus sinna nemmat pexat / sihs kisse dawat neṃat **ahastalickult**. ≈ HERR / wenn Trübsal da ist / so suchet man dich / wenn du sie züchtigest / so ruffen sie **ängstiglich**. ≡ HHIV, 241

* ahastalickult {1}

ahastama v hirmutama; *ka*: kartma {32}

Münno negko on langnut murre ehs / ninck waṃax sahnut / eth minna keickes paigkas **ahastut** sahn. ≈ Mein Gestalt ist verfallen für Trawren / vnd ist alt worden: Denn ich allenthalben **geängstet** werde. ≡ HHIV, 2 ■ Ko kouwe pean minna kurbastama münno hinge sees / ninck **ahastama** münno süddame sees igkapehw? ≈ Wie lang sol ich sorgen in meiner Seele / vnd mich **ängsten** in meinem Herten täglich? ≡ LSI, 169

- **end ahastama** hirmu tundma {3} Minckperast neṃat kahs üttelnut ommat / meil on keickepitte Willitzus / agkas meije ep **ahastame hend** / meije wabbiseme / agkas meije ep motleme mitte kaxipitte ≈ Daher sie auch gesagt haben / wir haben allenthalben Trübsal / aber wir **ängsten vns** nicht / vns ist bange / aber wir verzagen nicht ≡ LSI, 541
- * ahastap **Sg3** {15}, ahastut **PtsPltPs** {7}, ahastawat **Pl3** {3}, ahastame **PlI** {2}, ahastama **Sup** {2}, ahstut **PtsPltPs** {1}, ahastatut **PtsPltPs** {1}, ahastaket **ImpPl2** {1}

ahastatu(d) *adj, s* hirmunud, hirmutatud {32}

Needt offrit / kumbat Jummala meele perast ommat / ommat üx **ahastut** südda ≈ Die Opfer die Gott gefallen / sind ein **geängster** Geist ≡ HHIV, 9 ■ Se on üx issiehrane Trohst keickel **ahastuttel** Süddamel / kumbat kahs sedda omma Süddame sisse tackistama / ninck sesamma kahs hend ülleßöigkendama peawat. ≈ Das ist ein sonderbahrer Trost allen **geängsten** Herten / welche auch selbigen zu Herten fassen / vnd mit demselben sich auffrichten sollen. ≡ LSII, 697

* ahastut **PtsPltPs** {31}, ahastuttel **Ad** {1}

ahastus s hirm, kartus {108}

Sinna peat usckma / ninck ep kartma / eth se üx rogk on neile haigkille / kenne südda pattust rascke / ninck **aastussest** on wehka murrelick. ≈ Du solt gläuben vnd nicht wancken / daß ein Speise sey der Krancken / den jhr Hertz von Sünden schwer / vnd vor **Angst** ist betrübet sehr. ≡ HHII, 60

- * ahastusse **SgG** ⟨53⟩, ahastus **SgN** ⟨33⟩, ahastussest **EI** ⟨15⟩, ahastusses **In** ⟨4⟩, *aastussest **EI** ⟨2⟩, ahastust **SgP** ⟨1⟩
- ahel** *s* ⟨3⟩
 Ninck kus Herodes temma tachtis se rahwa ette wihma / sel sammal öhsel / magkas Petrus kahe söddasullasede wahel / siddotut kahe **ahilade** kahs / ninck needt hoidijät se uxe ehs hoidsit se wangitohrni. ≈ Vnd da jhn Herodes wolt fürstellen / in derselbigen Nacht / schlieff Petrus zwischen zweyen Kriegsknechten / gebunden mit zwo **Ketten** / vnd die Hüter für der Thür / hüteten des Gefängnüs. ≡ **HHIII**, 187
- * ahilade **PIG** ⟨2⟩, ahilat **PIN** ⟨1⟩
- ahi** *s* ⟨6⟩
 Sest kudt se **ahhi** kiusap needt uhett pottit / ninda kiusap se willituz se Jnnimesse meele. ≈ Dann gleich wie der **Offen** bewehrt die newen Töpfe / also bewehrt die Trübsal des Menschen Sinn. ≡ **LSI**, 106
- * ahjo **SgG** ⟨4⟩, ahjust **EI** ⟨1⟩, ahhi **SgN** ⟨1⟩
- ahne** *s, adj* ⟨8⟩
 Sest sedda peate teije tehdma / eth üchtekil hohrasundijal / echk rojasel / echk **ahnel** / (kumb on wöhrade Jummalade orri) perrandus on Christusse ninck Jummalade rickussest. ≈ Denn das solt jhr wissen / das kein Hurer / oder Vnreiner / oder **Geitziger** / (welcher ist ein Götzendiener) erbe hat an dem Reich Christi vnd Gottes. ≡ **HHIII**, 50 ■ Küssip teṃa omma kocho / sihs peap teṃa **ahne** olla. ≈ Wil er das seinige haben / so muß er **geitzig** seyn. ≡ **LSI**, 355
- **auahne** ⟨3⟩ Erra olckem tühja **auwo ahnet** / töine töise weehastada / ninck weehada. ≈ Lassett vns nicht eiteler **Ehre geitzig** sein / vntereinander zu entrüsten vnd zu hassen. ≡ **HHIII**, 123
- * ahnet **PIN** ⟨4⟩, ahnel **Ad** ⟨2⟩, ahne **SgN** ⟨2⟩
- ahnitsema** → **ahnusteleva**
- ahnus** *s* ⟨15⟩
 Anna meile tenna meije pehwalissee leiba / ninck mea meije ihulle tarwis tullep / hoida meid Jssäd waino / ninck taplusse ehs / többe ninck kalli aigka ehs / eth meije heh rahwo siddes seisame / sest murrest / ninck **ahnussest** wabbat olleme. ≈ Gib vns heut vnser täglich Brot / vnd was man darff zur Leibes noth / behüt vns **HERR** für Vnfried vnd Streit / für Seuchen vnd für thewrer Zeit / daß wir in gutem Fr[iede]n stehn / der Sorg vnd **Geitzes** müssig gehn. ≡ **HHII**, 56
- **auahnus** ⟨1⟩ Sedda peame meije tehhalte pannema / ninck mitte nuhlema / eth Christus muito mitte / kudt üx töine paljas Jnnimmenne on / ke **auwo ahnussest** hend öhex Messiax töstap ≈ Das sollen wir fassen / vnd nicht meinen / das Christus sonst nichtes / dann ein ander bloser Mensch sey / der auß **Ehrgeitz** sich für einem Messia auffgeworffen ≡ **LSI**, 366
- * ahnusse **SgG** ⟨7⟩, ahnus **SgN** ⟨4⟩, ahnussest **EI** ⟨2⟩, ahnussest **EI** ⟨1⟩, ahnussel **Ad** ⟨1⟩
- ahnusteleva** *v* ahnitsema ⟨1⟩
 Se Rickus agkas ruhckitaxe kurjast otzides ninck sahdes / kus üx Jnnimmenne Jummalade ninck hennesse erraunnistap / Öhdtt ninck Pehwat üxpeines Rickusse noudap / **ahnustellep** / ninck lebbi keeltut kombet / lebbi Nöidusse ninck Kurrati Kunst / lebbi Wargkusse / .. / rickax sahama tahap / kumbast asjast Paulus rehckip ≈ Es wird aber der Reichthumb mißbrauchet im Gesuch vnd Erlangung / wenn ein Mensch Gottes vnd sein selbst vergisset / Tag vnd Nacht nur nach Reichthumb strebet / **geitzet** / vnd durch verbottene weise / durch Zauberey vnd Teuffels Künste / durch Diebstall / .. / reich werden wil / von welchem Paulus redet ≡ **LSII**, 632
- * ahnustellep **Sg3** ⟨1⟩
- ahtukene** *adj* kitsuke ⟨6⟩
 Mitte kurja kurja kahs maxaket / katzket / eth teije sihn waggast ellate / lascket se ilma teid nairma / andket Jummalal se maxo / ninck keicke auwo / se **achtokesse** te keicket iggal ajal / Jummal sahpe se ilma nuchtlema. ≈ Nicht übel jhr vmb übel gebt / schawt daß jhr hie vnschuldig lebt / last euch die Welt nur affen / Gebt Gott die Rach vnd alle Ehr / den **engen** Steig geht jimmer her / Gott wird die Welt schon straffen. ≡ **HHII**, 104
- * achtokesse **SgG** ⟨2⟩, achtokenne **SgN** ⟨2⟩, achtukenne **SgN** ⟨1⟩, achtoken **SgN** ⟨1⟩
- ahvatlema** → **avatelema**
- ainus** *adj* ⟨188⟩
 Ninck sisse **JESUM** Christum / temma **aino** poja / meddi Jssanda / ke on satut pöhist waimust / ilmale tulnut Mariast puchkast Neitzist / kannatanut alla Pontio Pilato / Risti pehle potut / surnut / mahamattetet / allaspeite astnut Pörgkohauda / ≈ Vnd am **JESUM** **CHRISTUM** / seinen **einigen** Sohn / vnsern **HERREN** / der empfangen ist von dem heiligen Geist / Geboren von Maria der Jungfrawen / gelitten vnter Pontio Pilato /

Gecreutziget / Gestorben / vnd begraben / nieder gefahren zur Hellen / ≡ HHI, 3

- **üksainus** (50) Christus on meije heh söbber / temma ep tahap / eth **ix ainus** kaoxe / erranis eth igkamees hend parrandap ≈ Christus ist vnser guter Freund / er wil nicht / das **ein einiger** verlohren werde / sondern das jederman sich bekehre ≡ LSI, 27
 - **kolmainus** (9) JVmal Jssa taiwa rickus / Jummal / poick ninck Jummal pöha waim / sinna pöha **kolme ainus** Jūmal ix tössine Jūmal igkawest / sünno towtotusse pehle meije sünd pallume / sinna tahaxit meid armolickult kuhlma. ≈ GOtt Vater in dem Himmelreich / GOtt Sohn / Gott heyliger Geist zu gleich / du heylige **Dreyeiniger** Gott / ein wahrer Gott in Ewigkeit / auff dein Zusag wir bitten dich / wöllst vns erhören gnädiglich. ≡ HHHI, 195
 - * aino **SgG** (99), ainus **SgN** (75), ainul **Ad** (8), ainut **PIN** (2), ainust **EI** (2), ainulle **All** (1), ainu **SgG** (1)
- **sündinu(d)** • ainusündinu(d)

ait s (1)

Katzket needt linnut taiwa all / nemmat ep külwawat mitte / nemmat ep leickawat mitte / neñat ep pannewat kogko **aitade** sisse / ninck teije taiwane Jssa toitaep neñat kumbatakit. ≈ Sehst die Vögel vnter dem Himmel an / sie seen nicht / sie erndten nicht / sie samlen nicht in die **Schewren** / Vnd ewer Hiñlischer Vater nehret sie doch. ≡ HHHI, 124

- * aitade **PIG** (1)

aitaja → **avitaja**

aitama v (129)

Münno silmat ickas sünno pohle / Jssand Jūmal ommat töstetut / eth sinna münd **aitat** sest keelest / kumba sees minna ollen messitut / heita armo / ninck wallata münno pehle / sest minna ollen waine / ninck iggast öhest / koggones perrale jettut. ≈ Meine Augen sind stäts zu dir / O HERRe GOtt gerichtet / das du **hilffst** auß dem Netze mir / darin ich bin verstricket / Erbarm dich mein vnd sich mich an / denn arm bin ich von jederman / steh gantz vnd gar verlassen. ≡ HHHI, 64

- * aita **ImpSg2** (59), aita **Sg3** (17), aita **Sup** (12), aita **Sg2** (8), aita **PtsPt** (6), aita **Inf** (5), aita **ImpSg3** (4), aita **Sup** (3), aita **ItPPI3** (2), aita **ItPISg3** (2), aita **Sg1** (2), aita **Inf** (1), aita **ImpSg2** (1), aita **ImpSg2** (1), aita **ImpSg3** (1), aita **PtsPtlps** (1), aita **nanut**

PtsPt (1), aita **ImpSg3** (1), aita **ItPtl** (1), aita **ImpSg3** (1)

→ **avitama**

ajalik *adj* (75)

Temma Weeha / se **ajalicko** surma / ninck se iggawesse Huckatusse. ≈ Seinen Zorn / vnd Vngnad / den **zeitlichen** Todt / vnd die ewige Verdamm[ü]ß. ≡ HHI, 43

- * ajalicko **SgG/SgP?** (32), ajalick **SgN** (24), ajalickust **EI** (9), ajalickut **PIN** (6), ajalickux **TrI** (3), ajalickode **PIG** (1)

ajalickult *adv* (43)

Se ep sahp tullemo kochto sisse / ninck sedda surma iggawest mitte maitzma / ninck eckh temma kül sihn **ajalickult** surrep / semperast temma mitte koggones errarickup. ≈ Der wird nicht kommen ins Gericht / vnd den Todt ewig schmecken nicht / vnd ob er schon hie **zeitlich** stirbt / mit nichten er drumb gar verdirbt. ≡ HHHI, 149

- * ajalickult (43)

→ **aegus**

ajalisti *adv* aegsasti, öigeaegselt (1)

SJnna ollet / armas Innimenne / lebbi Jumala öigkusse ninck nende wannambade kochto wangix wottut / eth sinna sihn ajalickult sünno techtut kurja töh perrast peat kannatama / eth sinna sünno pattut tunnistat / Jumala jures **ajalist** armo otzit / ninck mitte perrast se sinnase aja iholis ninck hingelis igkawest pihnatut saht. ≈ DV bist / lieber Mensch / durch Gottes Gerechtigkeit / vnd der Obrigkeit / Gericht in gefängliche hafft eingezogen / das du hie zeitlich für deiner begangenen Mißhandlung solt leiden / Damit du deine Sünde erkennest / bey Gott **zeitig** Gnade suchest / vnd nicht nach dieser Zeit an Leib vnd Seel ewig gequelet werdest. ≡ HHHI, 283

- * ajalist (1)

ajama v; *ka*: sundima, peale käima (197)

Se wainlase kawwalusse **haja** meist kougel / se rahwo techkut meije jures sünno arm / eth meije sünno johatamise jerral keime hehl meeel / ninck pölgkame se hinge kahjo. ≈ Deß Feindes list **treib** von vns fern / den Fried schaff bey vns deine Gnad / das wir deinem Leiten folgen gern / vnd meiden der Seelen schad. ≡ HHHI, 46 ■ Mea peap öhe Risti Innimesse saggadaste sesinnase Lauda jure **hajama**? ≈ Was sol einen Christen **vermahnen** vnd **reitzen** / das Sacrament offt zu empfangen? ≡ HHI, 46

- **ära ajama** (48) Pallukem Jumjala nende ehs / kumbat Christusse tunnistasse ninck Jumjala Sanna perrast *perrenkuisamisse sees ommat kennest temma Sanna on errawottut / ninck kumbat ommast Majast ninck Wiljast ommat **erra hajatur**: ≈ Lasset vns den lieben GOtt bitten für die / so vmb Christi bekäntnüß / vnd des Göttlichen Wortes willen in Verfolgung sein / welchen sein Göttliches Wort genommen ist / vnd die von Hauß vnd Hoff / vnd allem dem jhrigen **vertrieben** sein / ≡ HHI, 63
- **välja ajama** (34) sünnö armo rickus tulckut meile / ninck jehkut meije siddes tackis-tama / ninck mea mitte sünnö meeleper-rast on / meite sees / sedda tahaxit **welja hajama** / eth meije woime iggawest / sünnö rickusse siddes jehma. ≈ das Reich der Gnaden kom vns zu / vnd thu in vns bekleiben [...] vnd was dir nicht behäglich ist / in vns das wollest **außtreiben** / auff das wir mögen ewiglich / in deinem reiche bleiben. ≡ HIII, 231
- **peale ajama** nöudma, peale käima (34) töstket omät Hehlet kudt öhe Passuna / ninck kuhlutaket Juñala Rahwal nende Hexitusset ninck Pattut / **hajaket pehle** hehl ninck kur-jal ajal / ninck kus teije nehte / eth hend se Jummalakartmatta ümberpöhrap / ninck omät Pattut kahetzap / sihs erra ahastaket temma se Kescko needmisse kahs ≈ erhebet ewre Stimmen wie eine Posaune / vnd verkün-diget dem Volck Gottes jhre Missethaten vnd Sünde / **haltet an** zu rechter Zeit vnd zur Vnzeit / vnd wann jhr sehet / daß sich der Gottlose vmbwendet / vnd seine Sünde berewet / so ängstiget jhn nicht mit dem Fluch des Gesetzes ≡ LSI, 521
- **asju ajama** (17) Ke agkas Christusse Kuhljalaps tahap olla / se peap keick ennam-bast omma hinge Önnistusse süddame poh-jast otzima / ninck semperrast mitte Kirckust welja jehma / .. / Ep kahs Kirckulle tulla / echk wanna kombe perrast / issi hend noi-tada / ninck muh Rahwa wallatada / echk aja wiwitusse perrast / eth ep temmal se pehw Koddo üpris igkaw on / echk omma asjade perrast / Kircko aidal kaupelda / ridelda / johda / rajat jagkeda / echk muhdt **asjat hajada**; ≈ Wer aber Christi Schüler seyn wil / der muß es jhm lassen ein ernst seyn vmb seine Seligkeit / vnd derohalben nicht auß der Kirchen bleiben / .. / Auch nicht zur Kirchen kömen / entweder auß Gewonheit / sich selbst zu zeigē / vñ andere zubescha-wen / oder für die lange weile / das jhm die Zeit zu Hause nicht lang werde / oder wegen seiner Geschefften / auffm Kirchhofe Kauffenschafft zu treiben / zu zancken / zu sauffen / Grentze zu entscheiden / oder andere **Gescheffte zu verrichten**; ≡ LSII, 599
- **taga ajama** (11) Erra noudek körgkusse / erra-nis **hajaket tagka** se allandusse. ≈ Trachtet nicht nach hohen Dingen / Sondern **haltet euch herunter** zu den nidrigen. ≡ HIII, 25
- **sisse ajama** sundima (2) Se Kodda-Jssand on ommal Sullasel kescknut / kutzuda ninck **sisse hajada** needt Waiset / Nöddrat / Wigkaset / ninck Sögkedat / kumbat nende Linna Hulitzade pehl / nende Mahnteede pehl ninck nende ajade ehres lessinut ≈ Der Hauß-HErr habe seinen Knechten befohlen / zu laden vnd **zu nötigen** die Armen / Krüppel / Lammen / vnd Blinden / die auff den Gassen der Stadt / auff den Landstrassen vnd an den Zäunen gelegen ≡ LSII, 662
- **ümbrajama** köigutama (2) Ninda peawat kahs oppijat tehdma / mea tössi on / ninck Jumjala sanna kahs üchte tullep / nemmat ep peawat lapset ollema / ninck keickest usckust hendes lasckma **ümbrajama** / erra-nis se üxkord tunnistut tödde jures jehma. ≈ Also sollen auch Prediger wissen / was wahr ist / vnd mit GOTTes Wort vbereinstimmt / sie sollen nicht Kinder seyn / vnd sich **wägen** vnd **wiegen** lassen von allerley Wind der Lehre / sondern bey der einmal erkindet warheit bleiben. ≡ LSI, 36 ■ Semperrast / wagka Ristijnnimenne / erra lasse omma meele **ümbrajama** se Jummalakartmatta temma suhre Auwo siddes / sest sinna ep teht mitte / mesarnase Otza temma sahp sahma. ≈ Darumb / frommer Christ / laß dich nicht **bewegen** den Gottlosen in seinen grossen Ehren / denn du weissest nicht / wie es ein Ende nemmen wird. ≡ LSII, 639
- **läbi ajama** läbi torkama (1) Absolon panni omma Jssa wasto / jei semperrast öhe tamme oxa pohma / ninck sai kolme oade kahs **lebhi hajatur** ≈ Absolon wie derstrebebe seinem Vater / bleib darüber an der Eichen hangen / vnnd ward mit dreyen spiesen **durch sto-chen**. ≡ LSI, 157
- **kokku ajama** (1) üx Kallamees wottap wahelt öhe Nuhja / kumba kahs temma needt Kallat **kogko hajap**: üx üttelja peap se Kescko